

СРПСКИ
МОЛИТВЕНИК

СПОМЕНИЦА
МИЛАНУ РЕШЕТАРУ

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК. СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

ACADEMIA SCIENTIARVM ET ARTIVM SERBICA

SECTIO LINGVISTICA AC LITTERARIA

FVN DATIO „GEORGIVS ZEČEVIĆ“ AD CYRILLICI ABECEDARII VSVM
TVENDVM AVGENDVMQVE

EVCHOLOGION SERBICVM
MEMORIAE MILAN REŠETAR
1512–1942–2012

Acceptum in Sectionis linguisticae ac litterariae conventu x,
qui habebatur die xxvii mensis Decembris, anno mmxvi,
auctoribus Predrag Piper et Jasmina Grković-Major,
illis Academiae sodalibus

Ediderunt

JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR

VIKTOR SAVIĆ

BELGRADI

MMXVI

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ФОНД „ЂОРЂЕ ЗЕЧЕВИЋ“ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ЂИРИЛИЧКОГ ПИСМА

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК
СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности,
од 27. децембра 2016. године, на основу реферата академика
Предрага Пипера и академика Јасмине Грковић-Мејџор

Уредници
ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР
ВИКТОР САВИЋ

БЕОГРАД
2016

W. C. C. C.

Милан Решетар (Фото: САНУ–Ф 270)

МИЛАН РЕШЕТАР

МИЛАН РЕШЕТАР КАО ИЗДАВАЧ ДУБРОВАЧКИХ ПИСАЦА

У богатом Решетаровом раду на језику на коме је писана дубровачка књижевност, на самој књижевности и културној историји, а то су биле области којима се читавог живота са подједнаком спремношћу и заинтересованошћу посвећивао, једно од најважнијих места заузима његово бављење критичким издањима дела дубровачких писаца. Дубровчанин родом и пореклом, са одличним познавањем живог језика и осећањем за посебности говора који је не само слушао, већ као филолог имао знања и одговорности да се бави његовим законитостима у књижевним делима, врло рано се суочио са нескладом који је био очигледан између изворних дела, од којих су многа била још у рукопису, и облика у коме су постајала доступна широком кругу читалаца у разним издањима.

Таква судбина је пратила дубровачку књигу из неколико разлога. Први је био у чињеници што Дубровник све до пред крај XVIII века није имао своју штампарију. Познато је да је отварање штампарије у Дубровнику непрестано било ометано још од почетка XVI века јер су примат у том послу веома бржно чувале млетачке штампарије. Објављивање дубровачких књига у италијанским и, ређе, у другим штампаријама, било је скупо, па је мали број књига, у односу на обимну оригиналну литературу која је настајала током неколико векова на народном језику, штампан у њима. И од тих књига већи део је објављен захваљујући меценама. Лакше су објављивана дела написана на латинском и на италијанском језику, од хуманистичких састава од краја XV века, преко научних, филозофских, естетичких, теолошких и других трактата, који су, истина је, често били везани за књижевност (Бенка Котруљевића, Николе Витовог Гучетића, Николе Наљешковића, Миха Моналдија, Марина Геталдића и др.) до анала/историја (Лудовика Цријевића, Мавра Орбина, Јакова Лукаревића и др.). Непосредни проблеми око штампања књига на латинском и на италијанском језику нису постојали, али када су издавана дела на народном језику, они су били велики.

Сва постојећа издања дубровачких књига на народном језику XVI, XVII и XVIII века јасно су

откривала проблеме на које су наилазили најпре писци или преписивачи рукописа, а потом и штампари. Дубровачки писци су се образовали у хуманистичким школама, ређе при манастирима, у којима је, природно је, писмо било латиничко. Како у стандардној латиници и у италијанској латиници није било слова за неке гласове, и у писању и у штампи проналажена су графичка решења која нису увек могла да верно пренесу изворну ауторову реч, а самим тим и смисао и уметничку поенту коју је свака та реч у себи садржала. У недостатку правила, аутори, који често нису ни били свесни проблема јер је то била уобичајена пракса, своје писање су прилагођавали италијанској латиници, што је доводило до непрецизности, двозначности и нејасноће (употребљавало се: за глас *љ* – *gl*, за *њ* – *gn*; за *љ* и за *лј* – *lj*; *и* и *в* су се, без устаљеног правила, читали и као *у* и као *в*, на пример: *ии* – *ув*; недиференцирана употреба латиничког слова *s* и за *c* и за *z*, што је на много места мењало значење неке речи или смисао реченице; недоследност у интерпретацији *gz*; произвољна и недоследна интерпункција и др.). Све те несрећености још су биле уочљивије у штампаним делима. Такви недостаци су изневеравали изворни текст, што се одражавало на утисак о стварним особеностима стила, посебно на метрику, често на смисао, на свеукупну уметничку вредност књижевног израза.

И поред великог броја писаца, посебно оних за које је писање представљало необавезну забаву и који су се повремено бавили књижевним радом, који нису обраћали већу пажњу на језик, на ортографију, многи су били тога свесни и било је покушаја да се успоставе правила која одговарају језику и писму на којима је писана дубровачка књижевност. Иако та настојања нису дала резултате, указала су на многе недоумице, недоследности и проблеме са којима су се писци сусретали, а самим тим и на стање ортографије и других правилности у том језику. Дубровачки доминиканац, иначе добар познавалац рукописа, Рајмунд Џамањић (1587–1647), покушао је да, са разумевањем основних проблема, унесе реда у ортографију, иако је и сам знао колико је тешко то учинити. Саставио је 1639. *Науку за њисаџи*

gobro „latinskiema slovima rieci yesika slovinskoga koyiemse Dvbrovcani i sva Dalmatia kako vlastitim svojiem yesikom sluscij“.¹ На самом почетку у обраћању читаоцу Џамањић је скренуо пажњу на чињеницу да „писаоци од нашега језика“ који „ријечи наше пишу латинскијем словима“ пишу произвољно („свак прије како му на памети доходи, нег како му разлог доводи“) зато што не постоји „опћени наук којијем би се могли нашијенци служити за писати словима латинскијема ријечи од нашега језика“. Разлог је у томе што је „наш“ језик другачији, „он има особита слова којијем се његове ријечи пишу“. Истицао је да „ми у овому језику двоје врсте од слова имамо“, која су међу собом „различна“, једна је створио Свети Јеролим, а друга Свети Ђирило (*Cirillo*). „Ну зашто тијем словима ми се Дубровчани и остали Далматинци у писанију од нашега језика не служимо, него словима латинскијема“. Стога, према Џамањићевом мишљењу, нема ни међу старијим ни међу савременим „писаоцима од нашега језика“ који су били „изврсни“ у писању јер се нико није бавио правилима како би требало писати, што се „очито види толико у рукописијем колико у штампанијем либрима“. Први и главни узрок је, по њему, био у небризи „од људи умјетнијех и знанијех“, други у чињеници да у нашем језику постоје речи за које „Латини немају гласове“ (односило се на гласове *ć, đ, lj, nj, š, ž* и на довијања у писању латиницом *ch, gh, gl, gn, sc, sc, dz*). У *Науку* Џамањић је предложио решења за те проблеме, али су они и даље остајали у језику.² Све је то поново наглашавао резигнираним тоном: „ми у наш језик ни легати, ни писати не умимо, нег све у латински“. (Без обзира на разумевање проблема и настојања да уведе ред у писање, није схватао да га и сам није превазишао, што се види већ из наслова његовог *Наука – Dvbrovcani, sluscij* и др.)

И поред Џамањићевих покушаја да се успостави „наук“, и у писању и у штампању опстајали су и даље стари проблеми. Скоро читав век касније, један од најзначајнијих и најученијих дубровачких писаца, Игњат Ђурђевић, при крају своје списатељске каријере писао је о тешкоћама те природе. У посвети читаоцу уз религиозни спев *Уздаси Мандаљене ѿкорнице*, једно од најзначајнијих његових дела, чије је штампање надгледао 1728. у Венецији, показао је да је свестан проблема који онемогућавају да се књижевно дело појави у изворној, коректној форми јер нема „закон од уреднописанија алити *орѿо-графије*“.³ Подсетио је на судбину Џамањићевог „наука“ – *уредбе од складнойисја* – који писци нису били у стању или нису имали довољно дисциплине да следе. Поновио је његову мисао да

писци пишу „туђијем то јест латинскијем словима“, и то „како ткому на ум доходи“. Стога се он потрудио, будући да је веома држао до свог књижевног стварања, до књижевног израза и стила, да прилагоди писмо „с начином најобичајнијем нашега дубровачкога говорења“ како би се у језику избегле непрецизности, двозначности (услед употребе истога знака за два гласа) и „еквивока од ријечи“. У издању спева је спровео своја решења, доследно је применио знак („клубучац“) за елизију, јасно је означио разлику у писању слова *i* и *j* (за разликовање претерита) и др. Ни он овим уједначавањима није обухватио све неправилности и ортографске проблеме. Признао је да је настојао на прецизности у оним случајевима који су уносили нејасноћу, а да се није обазирао на она места која су била јасна („гди не би прилике од замршења и тамности“).

Када је крајем XVIII века основана у Дубровнику штампарија, њена намена је била да поред савремене литературе издаје необјављена дала дубровачких писаца прошлих векова, као и да понавља стара издања вредних књига, које се више нису могле ни набавити. Међу тим делима био је, као што је познато, *Осман Цива Гундулића*, први пут штампан 1826. године. И та нова издања умногоме су преносила старе недостатке, али су била важна јер је преко њих све већи део дубровачке књижевности постајао доступан ширем кругу читалаца.

Обимнија и темељнија истраживања рукописне и архивске грађе у другој половини XIX века отворила су нове просторе, до тада мало познате, а свакако неискоришћене, за проучавања дубровачке прошлости у целини. Потреба за издањима књижевних дела најбољих писаца, која су највећим делом била још у рукописима, довела је седамдесетих година XIX века до покретања едиције под насловом „Стари писци хрватски“. У оквиру те едиције издавана су филолошко-критичка издања „стarih писаца“ према израђаним правилима, ослоњена на изворе, рукописе, стара издања, на текстолошке анализе, ортографска и језичка усаглашавања, на темељне предговоре и сл. И поред учешћа значајних филолога у

¹ *Nauk* је штампан у Венецији 1639; фототипско издање: *Rajmund Džamanjić, Nauk za pisati dobro*, Bamberg 1991. Издање је приредила Елизабет Ердман Панџић (Elisabet Erdmann-Pandžić).

² *Ž. Muljačić, Ortografske i ortofonske primjedbe R. Džamanjića u vezi sa realizacijom fonema (ž) u svjetlu fonološke analize*, Зборник за филологију и лингвистику XI (1968), 193–195.

³ *Uzdasi Mandaljene pokornize u spilli od Marsiglie spjevani po D. Ignaziu Gjorgi...*, In Venezia MDCCXXVIII. – Спев је М. Решетар критички издао у књизи *Djela Inacija Giorgi (Ignata Đorđića)*, Stari pisci hrvatski XXIV, Zagreb, JAZU, 1918.

том послу, у првим књигама још увек није било коначних, добрих решења за постојеће неусклађености, непрецизности, недоследности тако да нека од тих издања нису била критичка у правом значењу тога појма.

Највећи број књига у едицији садржао је дела дубровачких писаца. Већ у другој књизи објављен је до тада нештампан обимни зборник дубровачке петраркистичке лирике, са почетка XVI века, који у литератури носи име по својој преписивачу, дубровачком аналити Николи Рањини – *Рањинин зборник* (у највећем делу са песмама Џора Држића и Шишка Менчетића), а у следећим дела Мавра Ветрановића, Николе Наљешковића итд. У оквиру целе едиције по значају се издвајају књиге које садрже дела Марина Држића (седма) и Џива Гундулића (девета). Иако су се међу првим књигама појавила дела највреднијих аутора (Џ. Држића, Ш. Менчетића, М. Држића, Џ. Гундулића), што је било од великог значаја јер су на тај начин уведени у литературу обимни опуси стваралаца који чине окосницу ренесансне, једним делом и барокне књижевности, временом се показало да те књиге нису испуниле услове критичког издања. У време издавања тих првих књига озбиљно проучавање дубровачке књижевности још увек није било довољно развијено и није давало праве резултате. Све озбиљније трагање за изворном грађом и њено објављивање, као и откривање нових рукописа и преписа, који су имали прворазредну филолошку вредност, све шире упознавање са садржајем дубровачке књижевности, утврђивање великог броја погрешно приписаних ауторстава, што је мењало слику о најважнијим дубровачким писцима, нова компаративистичка истраживања, а нарочито развој историје књижевности током првих деценија XX века, природно су указивали на потребу за новим издањима. Заслугом Милана Решетара, делом и Ђуре Керблера, у распону од две деценије објављена су нова критичка издања Рањининог зборника (Решетар), дела Марина Држића (Решетар) и Џива Гундулића (Керблер, уз Решетарову сарадњу).

Милан Решетар је у оквиру својих бављења језиком, књижевношћу и културном историјом Дубровника, од самог почетка великим делом био усредсређен на проучавање рукописа и на издавање књижевних дела, и оних која још нису била штампана, и оних која до тога времена нису била добро представљена у поузданим издањима, било да је реч о књигама објављиваним у времену од XVI до XVIII века у италијанским штампаријама, било о новијим издањима, којих је било све више, не само у едицијама већ и у

научној периодици. Јасно је било да се без потпуног увида у рукописе свих епоха, ћириличке и латиничке, од средњовековних до времена када је преовладала штампана књига, као ни без старих издања, не може поуздано судити ни о природи и развоју језика, ни о ортографији, нити се могу извлачити закључци о законитостима и о вредности књижевности. Пошто су стручно и зналачки припремљена издања једино могла да задовоље научне потребе, Решетар се, после многих других филолошких и књижевних послова, посветио ономе што је сматрао да је од највеће користи за науку – критичким издањима највреднијих дела дубровачке књижевности.

Од нарочитог је значаја било Решетарово трагање за ћириличким рукописима и захваљујући његовим издањима и проучавањима најстаријих језичких споменика ћириличке и латиничке провенијенције могуће је поуздано и утемељено говорити о језику, писму, стилу, о преводним поступцима, о чињеници да су управо ти текстови, (појединачни или зборници средњовековних текстова), који су у одговарајућем периоду настајали у исто време када и хуманистичка књижевност (писана искључиво на латинском), заслужни што се у њима сачувао континуитет народног језика, на који ће се, потом, надовезати књижевност ренесансе (на народном језику). Тим издањима припадају *Лиbro од мнозијех разлоја, дубровачки ћирилски зборник од г. 1520* (1926), *Бернардиново лекционар и његови дубровачки преписи* (1933), *Дубровачки зборник од год. 1520* (1933), *Два дубровачка језична споменика из XVI. века* (1938), *Српски молићвеник од год. 1512.* и *Двије службе од год. 1552* (1938, заједно са Ђ. Банелијем), као и низ прилога који су пратили и анализирали та издања (*Језик српскога Молићвеника од г. 1512,* 1938. и др.). Од истог значаја је било и Решетарово заустављање над сваким изворним књижевним рукописом, над аутографима, преписима, над новим редакцијама, међу којима је, најчешће, препознавао њихово порекло, изворе, време настанка, понекад само на основу језика и графије, а потом, када су били адеспотни, трагао за идентитетом аутора и др. Велики број тих дела је објавио у оквиру књижевноисторијских прилога или као засебне целине (побожну драму *Како браћја прогаше Јозефа*,⁴ четири дубровачке драме из XVII века⁵ и др.).

⁴ *Prikazaње kako bratja profaše Jozefa*, Града JAZU 7 (1912), 238–304.

⁵ *Четири дубровачке драме у прози из краја XVII. вијека*, Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа СКА, Споменици на српском језику, Сремски Карловци 1926, 15.

Добро упућен у нова открића рукописа, у нове студије и расправе о дубровачкој књижевности, обавештен о свему што се на пољу рагузологије ради (о чему сведочи његова кореспонденција са савременицима, најбољим познаваоцима исте материје, препуна питања и одговора о језику, књижевности, рукописима, издањима и др.), дубоко је био убеђен да је неопходно извршити својеврсну ревизију застарелих и непотпуних књига и заменити их новим критичким издањима. У жељи не да исправља своје претходнике већ да сви објављени текстови, без обзира на то ко их је приредио, буду што је могуће тачније пренети и тумачени у новим издањима, још пре него што је предузео обимне радње око критичких издања, Решетар је указивао на недостатке и пропусте и у онима која су се појављивала у оквиру „старијех писаца дубровачкијех“.⁶ А затим је прешао на критичка издања, која увек подразумевају велики и обиман рад на текстовима, разним редакцијама и рукописима. Том раду Решетар је у потпуности посветио последњих двадесетак година свога живота. Краће време их је припремао док је боравио у Загребу (до 1928), то се односило на припрему издања дела Игњата Ђурђевића, а највећим делом у годинама које је провео у Фиренци, у којој је умро 1942. Између 1918. и 1938. године објавио је четири критичка издања дела најважнијих дубровачких писаца, која представљају највреднији садржај дубровачке књижевности: Игњата Ђурђевића (1918, 1922–1926), Марина Држића (1930), Шишка Менчетића и Џора Држића и остале песме Рађиног зборника (1937), делимично и Џива Гундулића (у оквиру издања Ђ. Керблера).

*

У време када је Решетар приступио раду на критичким издањима, показало се да током скоро педесет година трајања едиције Старих писаца хрватских, у којој су већ објављени многи дубровачки аутори, још није било довољно спремног приређивача за обиман опус на народном језику Игњата Ђурђевића. „Последњи велики песник старога Дубровика“, аутор великог броја песама на народном језику, збирке песама на латинском и песама на италијанском, побожних и комичних спева, по којима је био и најпознатији, *Уздаха Мандалијене њокорнице* и *Суза Марункових*, препева целог Псалтира и друге поезије (*Муза Сичилијанка*), *Живоша њрисветиоа Бенедикша* (у прози), расправа на латинским језику (о апостолу Павлу и др.), обимних списа на латинском језику (биографија дубровачких писаца и *Историје Илирије*) Игњат Ђурђевић је несумњиво спадао међу ауторе чије дело за приређивача

представља велики подухват. У тај обимни приређивачки посао упустио се Милан Решетар и на критичком издању Ђурђевићевих дела на народном језику радио је читаву деценију. (Из кореспонденције се види да је већ 1916. увелико радио на прикупљању грађе.) Поделио их је у два тома: први је садржао поезију (*Пјесни разлике*) и спев *Уздаси Мандалијене њокорнице*, а од пратећих текстова *Увод*, у коме је детаљно описао 60 рукописа поезије које је користио, десетак издања појединих песама и разних редакција; рукописе, редакције, издања и препеве на латински и на италијански језик *Уздаха Мандалијене њокорнице*. Први део (књига XXIV) изишао је 1918. године.⁷ За прву књигу Решетар није стигао да састави биографију, како је било уобичајено, јер је грађа коју је истраживао била преобимна. Писање биографије одложила су и нова сазнања која су га упућивала на кореспонденцију између Ђурђевића и Ђ. Матијашевића, на коју му је пажњу скренуо Петар Колендић, коју је тек требало истражити („јер ми у садашњим приликама није било могуће да у Дубровнику покупим потребите податке а особито да проучим Ђ[орђевићу] кореспонденцију која се тамо барем од чести сачувала“ – објашњавао је у кратком уводу).

У писмима која су Колендић и Решетар измењивали тридесет и пет година, Колендић је слао обавештења Решетару о И. Ђурђевићу и о преписци између Ђ. Матијашевића и Ђуревића, која баца светла на многе стране књижевног и културног живота Дубровника, и у којој се налазе важни подаци из Ђурђевићеве биографије. На основу ње, писао је Колендић, могуће је „за једно тридесет година лијепо пратити Ђорићев живот (8. 4. 1916)“.⁸

Започети рад на Ђурђевићевој биографији Решетар је наставио напоредо са припремањем друге књиге Ђурђевићевих дела, допуњавајући је на много места вестима које је садржала кореспонденција Матијашевић–Ђурђевић,⁹ али и из других извора. У другој књизи, која је имала

⁶ *Ispravci i dodaci tekstu starijih pisaca dubrovačkih*, Rad JAZU XLI (1894), 1–31. Примедбе су се односиле на издање поезије Николе Наљешковића.

⁷ *Djela Inacija Giorgi (Ignata Đorđića), Pjesni razlike i Uzdasi Mandalijene pokornice*, Stari pisci hrvatski XXIV, Zagreb, JAZU, 1918.

⁸ Писма Петра Колендића Милану Решетару (1906–1941) налазе се у Институту за књижевност JAZU.

⁹ Због великог броја књижевноисторијских података, као и података о Дубровнику и његовој културној историји Решетар је ову преписку и објавио: *Pisma Ignata Đurđevića (Đorđića) i Dum Đura Matijaševića (Mattei)*, Građa JAZU XI (1932), 125–144.

два тома, континуиране пагинације (XXV, 1–2)¹⁰ објавио је *Салџијер словински* (Ђурђевићев препис Псалтира), чије је штампање у Венецији 1729. надгледао сам аутор, и прозу – *Живоїи Свеїої Бенедикта* (*Život prisvetoga Benedikta*) и неколико мањих састава. За све ове текстове користио је претходна издања и доступне рукописе, преписе и редакције. Осим тога што је у посвети *Салџијера словинскої* садржан важан Ђурђевићев књижевноисторијски прилог са биографијама и широким представљањем рада математичара Марина Геталдића, филозофа Антона Меде, теолога Ђурђа Дубровчанина, једног од најзначајнијих песника Доминка Златарића, лекара Ђурђа Баљивија, па је то био вредан додатак и новом издању, оно је обogaћено низом изворних докумената о Ђурђевићу (биографије И. Ђурђевића које су саставили старији биографи, Цријевић, Растић, Златарић; анонимна генеалогичка породице Ђурђевић, генеалогичка коју је израдио Матијашевић, пишчева крштеница, неколико његових важних писама). Плод дугог истраживања живота и рада Ђурђевићевог била је обимна биографија, под насловом *Живоїи и рад Ињација Ђорђи* (*Ђурђевића*), штампана 1926. године у другом делу девете књиге (XXV, 2) којом је заокружио велики научни подухват критичког издања Ђурђевићевих дела. Сваки период његовог живота у биографији био је темељно истражен и за сваку недоумицу Решетар је тражио разрешење.¹¹ Животопис је обухватио порекло породице Ђурђевић, основне биографске податке, све битне преокрете у његовом животу (одлазак у Рим, ступање у исусовачки ред, повратак, прелазак у ред бенедиктинаца, прогонство у Италију, повратак у Дубровник, боравак у Падови, старање о штампању дела у Венецији и др.). Књижевни рад је Решетар пратио од поезије, по периодима по којима се природно разврставала, на народном, латинском и италијанском и препева, преко објављених дела, *Уздаха Мандалијене њокорнице* и *Салџијера словинскої*, до Живота Светог Бенедикта, обимног историографског списка *Хисторија илурска* или *Старине илурске*, на латинском језику, рада на историји књижевности и теолошких радова.

И поред тога што је спремајући за штампу прву у другу књигу Решетар истражио све што му је било доступно, крајње савестан и акрибичан, он је и даље трагао за новим подацима, нарочито када су у питању дела која нису у потпуности била осветљена. Иако је већ објавио поезију у 1918. години, из преписке са Колендићем види се да се и даље распитивао за неке песме око којих су остале нејасноће. Тако је било са малим

фрагментом, то јест почетком трагедије, који је објавио под насловом *Јудитија*, како се јасно види из једног Колендићевог писма (Синь, 2. марта 1922):

„Ништа мистериозно у случају с „Јудитом“.

Ја сам Вам већ поодавно, мислим пре Вашег издања „Јудите“, писао, како бих се заклео, да сам негде око 1905. у Фрањевачкој библиотеци у Дубровнику читао целу „Јудиту“ и то по препису Рафа Радеље.

Кад сам добио Ваше издање, видео сам да га Ви нисте имали у рукама, па сам мислио да је то ркп. бр. 83 (199), што га Ви спомињете као непотребљена на стр. XLIV. Тај рукопис сам онда имао у рукама, али то је препис фра Клемента Рајчевића. У њему је, збиља, прва редакција Ђурђевићеве „Јудите“ под натписом „Бетулија“:

Претпостављајући, на основу посредних података, да нејасноћа прати и поезију која је сачињавала Ђурђевићев песнички зборник *Муза Сичилијанка*, из кога је имао прилику да објави само две песме, и после издања наставио је да трага за њим.¹² У даљем истраживању грађе наишао је на низ нових података из Ђурђевићеве биографије, који му нису били познати када је припремао критичко издање, па је и њих објавио као допринос што потпунијем сагледавању личности овог знаменитог писца.¹³

Оцене Решетаровог издања „Ђурђевићевих дјела, што су српско-хрватски написана“ биле су веома похвалне, што је било од значаја јер су њихови аутори били најбољи познаваоци дубровачке књижевности. Обе књиге је хвалио Колендић на више места у писмима. Винко Радатовић, који се и сам бавио рукописима Ђурђевићевих песама и објављивао их,¹⁴ у опширном и детаљном приказу истакао је све добре стране Решетаровог издања, али је и додао низ нових појединости о рукописима, о редакцијама, о редоследу настанка појединих списа до којих је у својим истраживањима дошао.¹⁵ У коначном суду истицао је да је

¹⁰ *Djela Inacija Giorgi (Ignata Đorđića), Saltijer slovinski i proza*, Stari pisci hrvatski XXV, 1–2, Zagreb, JAZU, 1922, 1926.

¹¹ На једно од његових питања такве природе – како је гласио облик пишевог презимена, будући да је било разних варијаната, Колендић му је у писму од 8. априла 1916. одговарао „kako su Đorđića zvali njegovi savremenici kad ga nisu zvali Giorgi (čini se Bernardi – Giorgi ili tako nešto), meni se sve mete pod jezikom, kao da su ga zvali „Gjurgjić“.

¹² *Dva priloga o Ignaciju Gjurgjeviću (Gjorgjiću)*, 1. *Muza Sičlijanka*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 10, 1 (1930), 37–52, 64.

¹³ *Истџо, Исправе и допуне о животу и раду Гјурђевића*, 60–64.

¹⁴ *Nepoznate pjesme Ignata Đorđića*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор VI, 1 (1926), 54–86.

¹⁵ *Djela Ignacija Džordži (Ignata Đorđića)*, Zagreb, 1918 (Stari pisci XXIV), 1922 (Stari pisci XXV, 1) i 1926 (Stari pisci 1926), Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор X, 1 (1930), 120–130; X, 2, 278–288.

то прво критичко издање Ђурђевићевих дела и да је „у сваком погледу узорно“. У приказу Томе Маретића похваљен је Решетаров подухват чим се појавила прва књига. У свом осврту позитивно је писао и о Решетаровом издању и о Керблеровом издању Гундулићевих дела (то је било друго издање девете књиге Старих писаца хрватских, са Гундулићевим делима, из 1919), истицао је да су оба аутора унапредили издања тиме што се више нису држали правила старих издавача, Павића, Будманија, Ваљавца, али је критички указао и на неке ортографске недоследности код Решетара.¹⁶ И помен овога издања у оквиру приказа Решетаровог критичког издања дела Марина Држића Драгољуба Павловића потврђивало је његову вредност: „Његово издање целокупних дела И. Ђорђића (Ђурђевића) [...] као и ово М. Држића, рађено је са ретким познавањем ствари и може служити као образац пословима ове врсте“.¹⁷

Застарелост првих издања петраркистичког канцонијера – Рањининог зборника, сабраних дела Марина Држића и Џива Гундулића, превазиђеност методологије критичких издања, велики број нових открића рукописа, редакција, преписа и старих издања, разоткривања заблуда о ауторству појединих дела, као и све већи број филолошких расправа о језику старих писаца, довели су до потребе да се нека од највреднијих дела поново приреде и штампају у критичким издањима. Одмах после издавања Ђурђевићевих дела Милан Решетар је наставио са припремањем и приређивањем нових (поновљених) издања (дела Марина Држића, *Рањининог зборника* и Џива Гундулића)

*

Дело Марина Држића, као и његов животопис били су током неколико деценија стална тема Решетарових истраживања и студија. Основни разлог је свакако био у томе што је била реч о највреднијим остварењима дубровачке ренесансе и што су све Држићеве комедије писане у прози, па су стога саме по себи биле и језички споменици. Прво издање Држићевих дела, које се појавило у седмој књизи едиције „Стари писци хрватски“, 1875, приредио је Фрањо Петрачић. У ово издање су ушла сва она дела за која се тада сматрало да су Држићева. На основу нових истраживања и открића убрзо се показало да су се у том издању нашла туђа дела јер се Петрачић ослањао на непоуздане изворе, а да су изостала нека од Држићевих дела. Са сваким новим открићем (то се односило колико на књижевна дела, толико на Држићеву, до тада мало познату биографију) Петрачићево издање је губило на значају. Осим тога, Петрачић није добро познавао дубровачки

говор, нити је добро читао рукописе, није био филолошки довољно спреман за тај посао, па је у издању из 1875. било небројено места која су била неразумљива или нетачно рашчитана. Како се нешто слично, али у знатно мањој мери, догађало и са првим издањем Гундулићевих дела, штампаних у деветој књизи „старих писаца“, па је друго издање, из 1919, у извесној мери поправило пропусте првог, природно је било, и потребно да се начини и ново критичко издање Држићевих дела.

Са великим искуством које је имао са критичким издањем Ђурђевићевих дела, Решетар је спремно приступио критичком издању Држићевих и изради исцрпне биографије. Међу великим бројем старих књига и рукописа, које је током година са библиофилском посвећеношћу сакупљао, у његовој приватној библиотеци налазила су се разна издања и рукопис са Држићевим делима. То је свакако била важна основа за ново поузданије издање. Као што је познато, једини сачувани рукопис са Држићевим делима (не свим) био је управо тај који се нашао Решетаровом власништву (сада се налази у „Решетаровој библиотеци“ у Прагу).¹⁸ Иако од велике важности, постојање овог рукописа није било довољно за утврђивање стварног обима Држићевог опуса. Решетар је морао темељно да се посвети и свим оним делима која нису била Држићева, а издавана су под његовим именом, као и питањем трагедије под називом *Хекуба* која је изостала из издања Држићевих дела. Реч је била о два побожна приказања *Пород Језусов* и *Посветиљилиште Абрамово*, која су приписана Држићу, а то су биле драме Мавра Ветрановића, и о *Хекуби* која је два пута штампана под Ветрановићевим именом. Истина је да су у историји књижевности тада већ биле исправљене неке од тих великих омашки, али су за доношење коначних судова Решетару била потребна и многа додатна истраживања. Нарочито су му од користи била разјашњења која је добијао од Колендића у току рада на критичком издању. Колендић га је подсећао, на пример, 30. априла 1927, да је још у својој дисертацији, као и у једном старом раду објављеном у Боки још 1908 тврдио „да [*Abram*

¹⁶ T. Maretić, *Dvije najnovije knjige „Starih pisaca hrvatskih“*, Ljetopis JAZU XXXIV (1919), 104–109.

¹⁷ *Djela Marina Držića, Stari pisci hrvatski, knjiga VII, drugo izdanje. Za štampu priredio Milan Rešetar. U Zagrebu 1930.* Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XII, 2–3 (1932), 216–219.

¹⁸ Slovanská knihovna, Praha, *Rešetarova knihovna Ragusian*, Rukopisy, 337 (46), Stracci di prose e di versi, tolti dalla Comedie di Marino Darscich. Pjerin, Skup, Gjuho Kerpeta, Mande, Arkulin, Dundo Maroje.

= *Посветилишише Абрамово*] није Држићев“; исто је тврдио, а показало се да је тачно да ни „Порођење“ није Држићева драма. Пошто је решена недоумица око ауторства два приказања, на основу метричких анализа Милорад Медини и Колендић су све извесније видели у Држићу аутора прпева Еврипидове *Хекубе* (преко посредног италијанског превода Л. Долчија), што је поуздано потврдио Колендић у раду *Српскохрватски превод Долчеове Хекубе*,¹⁹ а свој налаз касније још и обогатио новим подацима („*Ромени су ми у Шибенику да им падем курца, један рукопис Држићеве „Хекубе“ Лепо се у натпису каже Echuba Trayedia Marina Darxichchia Dubrovcanina [...] Ali što je najzanimljivije, u natpisu se kaže, da je „Hekubu“ predstavljala u Dubrovniku „Družina od Bizara 29. januara 1559“. 27. septembar 1931.*)

На основу свих дотадашњих анализа и открића која је дала књижевна историја Решетар је успоставио оквир Држићевог књижевног опуса, а унутар тога, према тада познатим чињеницама, хронологију издања, редослед настанка појединих драма и време њиховог извођења. То је био велики напредак у односу на прво издање. У ново критичко издање ушла су следећа дела: *Пјесни љубене, Венере, Сјанац, Тирена, Грижула, Манде, Скуј, Дундо Мароје, Аркулин, Цухо Кријеша, Пјерин и Хекуба*.²⁰ (Нека од ових дела, чији почеци, а самим тим и наслови, нису сачувани, помињу се у литератури и под другим насловима.)

На исти начин, претресајући и проверавајући све дотадашње изворе, архивске податке, написе и претпоставке о Држићевом животу, о коме је, у основи, било мало поузданих чињеница (и до данас су непознати велики периоди у Држићевом животу), уз нова лична истраживања Решетар је саставио пишчев животопис који је његову личност учинио ближом и јаснијом. Истражујући порекло и природу необичне ренесансне личности, на основу познатих података, авантуристичке потезе, боравке ван Дубровника, у Венецији, у Сијени, учешће у тамошњем позоришном животу и др. Решетар није сагледавао пишчеву биографију одвојено од књижевног стварања већ у светлу међусобне зависности између књижевног и позоришног рада и живота. Биографија, која је доносила до тада најпотпунију слику о Држићевом животу, допуњена је вредним прилозима – Држићевом биографијом коју је саставио Саро Цријевић (*Marinus Darsius*), на латинском језику, изводима из генеалогичке породице Држић (*Darsa*) из постојећих генеалогичких дубровачких грађана, изворним документима.

Поред успостављања целокупног Држићевог опуса, ново издање је било много боље од прет-

ходног и стога што је Решетар пажњу посветио језику и ортографији, исправном читању изворног рукописа (велики број погрешака у претходном издању, што је доводило до неразумевања или погрешног схватања Држићевог текста). Решетар је доследно исправљао интерпункцију, састављено писање речи, ортографски уједначавао писање појединих гласова (у чему, ипак, није увек могао да нађе право решење, што му је у полемикама замерано). Поред разних опаски о Држићу у оквиру других, посебно филолошких расправа, Решетар је, после критичког издања, писао у обимној студији о језику Марина Држића.²¹ Ово издање је, и поред примедби, научна јавност одлично оценила јер је ценила целину подухвата. Речено је да „обележава значајан датум у развоју јужнословенске филолошке науке“ и да сведочи о „великом успеху [...] у овој научној грани“.²² Драгољуб Павловић је у своме приказу истакао све добре стране издања, које „може служити као образац пословима ове врсте“ задржавајући се на књижевноисторијским вредностима, и посебно нагласио велики допринос Држићевом биографији, коју је обогатило прво објављивање новооткривених Држићевих завереничких писама.²³ Писма је у Фиренци пронашао један од Држићевих биографа, Жан Дер, и уступио је Решетару да их објави. Уз уздржане примедбе и Петар Колендић је похвалним тоном писао Решетару:

„Zatekao sam Vaš poklon: raskošno izdanje Držićevih dela u savršenoj redakciji, kakovu ste samo Vi mogli dati [...] Ovde-onda ne slažem se s Vama, kao što mislim da nemate na nekim mestima prava ni u „Prilozima X“, ali o tom ću Vam naknadno pisati s vremenom...“ (Skoplje, 28. маја 1930)

Непосредно пошто су изишла Држићева дела, Жан Дер, коме је Решетар више пута захвалио што му је уступио за објављивање Држићева завереничка писма, пронашао је у дубровачком архиву још неколико нових вести о Марину Држићу и дао их Решетару. Решетар их је објавио, уз објашњење: „иако су то ситније ствари, кад се ради о Држићу, мислим да се морају изнијети на свијет“.²⁴ То су били нови подаци о његовој служби

¹⁹ *Srpskohrvatski prevod Dolčeove „Hekube“*, Izvještaj ć. k. kotorske gimnazije za šk. god. 1909–1910, Kotor 1910, 3–16.

²⁰ *Djela Marina Držića, drugo izdanje (sa dvije table)*, Stari pisci hrvatski VII, Zagreb, JAZU, 1930.

²¹ *Jezik Marina Držića*, Rad JAZU 248: 111 (1933), 99–238.

²² Отокар Колман, *Milan Rešetar, Djela Marina Držića. Drugo izdanje (sa dvije table)*, SPH, VII, Zagreb, 1930, Јужнословенски филолог XI (1931), 241–273.

²³ Д. Павловић, *Djela Marina Držića...*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XII, 2–3 (1932), 216–219.

²⁴ *Prilog biografiji Marina Držića*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор X, 2 (1930), 219–221.

и о породици који су свакако употпуњавали Држићеву биографију.

Заједно са оценама Решетаровог критичког издања и са каснијим додацима, успостављен је, колико се најбоље могло, текст Држићевих дела који је поуздана основа за сва каснија бављења стваралаштвом највреднијег дубровачког ренесансног писца.

*

Као што је због многих недостатака првог издања Држићевих дела Решетар непрестано радио на томе да их исправи, јер је знао да од тога зависи колико ће Држић бити схваћен и како ће се судити уметничким вредностима његових остварења, тако је се односио и према знаменитом *Рањинином зборнику* дубровачке петраркистичке лирике, с почетка XVI века. *Зборник* је објављен већ у другој књизи „Старих писаца хрватских“, а приредио га је Ватрослав Јагић. Поред тога што је садржао више стотина песама најбољих песника ране ренесансе, богатство овог зборника је било у језику на коме је та поезија стварана. Како је из тог времена сачувано веома мало споменика ове врсте на народном језику, грађа садржана у више хиљада стихова била је вредна основа за сва филолошка истраживања, за препознавања законитости језичких, за испитивања метрике, стила, књижевног језика итд., и низ Решетарових филолошких расправа заснивао се на језичкој грађи овога зборника.

Прво, Јагићево издање, временом је застарело јер су нови рукописи или они које он није користио на разне начине оспоравали првобитни склоп овога издања. Како су ти рукописи у многу чему били произвољни и несређени, песме измешане, продубљивало су питање ауторства низа песама (будући да су у зборнику многе биле без имена аутора), које, и поред свих каснијих истраживања и разрешавања појединачних недоумица, ни до данас није добило коначни одговор. Неједнаки по вредности, и поред тога што је Решетар користио најбољи, такозвани задарски рукопис, ти су рукописи различитим и несигурним ортографским решењима реметили изворну метрику, у њима су се губиле индивидуалне карактеристике неких песника, уносили су недоумице у значења речи, удаљавали књижевну реч од песничке слике којој је намењена. О свим тим проблемима Решетар је писао;²⁵ непрестано у жељи да најстарију поезију учини што јаснијом и блиском изворном облику и да у њој препозна законитости језика тога времена. О језику је расправљао и поводом полемике коју је водио Артуро Кронија критикујући старо Јагићево издање.²⁶

Решетарово ново „сасвим преудешено“ критичко издање *Рањининог зборника* коначно је на најкоректнији начин представило најстарију дубровачку поезију на народном језику и суштину тога језика на коме је писана.²⁷

*

Годину дана после *Рањининог зборника* појавило се Решетарово ново издање Гундулићевих дела (треће издање девете књиге „старих писаца“).

Гундулићевим делом у целини, посебно *Османом*, Решетар је био дуго закупљен. У његовој личној библиотеци налазила су се најстарија издања *Османа*, два дубровачка, из 1826. и 1838, будимско ћирилично издање Јевте Поповића из 1827, дубровачка издања драма *Аријадне*, *Дијане*, *Армиде*, *Дубравке*, *Прозерџине ујабљене* и неких песама из прве половине XIX века, неколико издања *Пјесни њокорних Краља Давида* и *Суза сина размешнога*. У својој збирци рукописа имао је три преписа *Османа*, два из XVIII века, од којих је један начинио дубровачки писац Антун Глеђевић, трећи с почетка XIX, као и препис осталих Гундулићевих дела, из пера Миха Цона Растића, из 1755. године. Пратио је литературу о Гундулићу, приказао је Јенсенову студију на немачком језику *Гундулић и његов Осман*,²⁸ Шерцеров чланак о Гундулићевом осмерцу,²⁹ анализирао Гундулићеву метрику,³⁰ откривао биографске податке (о песниковој мајци, о његовој сахрани):³¹ Када се појавило друго критичко издање Гундулићевих дела, које је приредио Ђуро Керблер, 1919, пропраћено озбиљним критикама,³² и Решетар је писао о њему веома опширно, будући да је предмет познавао знатно дубље од приређивача, у намери да сугерише шта би све ваљало дорадити и исправити, посебно

²⁵ *Autorstvo pjesama Račinina Zbornika*, Rad JAZU 247: 110 (1933), 92–147.

²⁶ *Jezik pjesama Račinina Zbornika*, Rad JAZU 255: 114 (1936), 77–219.

²⁷ *Pjesme Šiška Menčetića i Gore Držića i ostale pjesme Račinina zbornika, drugo, sasvim preudešeno izdanje*, Stari pisci hrvatski II, Zagreb, JAZU, 1937.

²⁸ Jensen A., *Gundulić und sein Osman*, Archiv für slavische Philologie XXIII (1901), 274–275.

²⁹ Scherzer I., *Gundulićev osmerac*, Archiv für slavische Philologie XXVI (1904), 126–128.

³⁰ *Die Metrik Gundulić's*, Archiv für slavische Philologie XXV (1903), 250–289. – Објављено и у преводу Милоша Ивковића, *Гундулићева метрика*, Просветни гласник XXIV (1903).

³¹ *Wer war Gundulić's Mutter?*, Archiv für slavische Philologie XXXI (1910), 478; *Kojega je dana umro i gdje je sahranjen Gundulić*, Dubrovnik 26: 17 (1939), 1–2.

³² Ал. Стојићевић, *Stari pisci hrvatski, Knjiga IX, Djela Điva Frana Gundulića, drugo izdanje*, Zagreb, 1919, Јужнословенски филолог II, 1–2 (1921), 136–147.

у критичком издавању *Османа*.³³ Објавио је и један обимнији, прегледни прилог о *Осману*,³⁴ у коме је дотакао све теме које су од важности за разумевање овога епа.

Ново, треће критичко издање Гундулићевих дела имало је своју предисторију. Подстицај за друго издање, како је писао његов приређивач Ђуро Керблер, није дошао из потребе да се сачини боље издање од првог из 1877. већ стога што је прво било распродато. Међутим, како је оно одиста било по много чему превазиђено (то се посебно односило на издање *Османа*), Керблер се заложиио да то буде право критичко издање. На располагању је имао нове преписе *Османа* и других дела, у историји књижевности било је нових открића о Гундулићу, међутим, из разних разлога, Ђуро Керблер, који није био слависта, није испунио очекивања новог издања. То друго издање пропраћено је низом примедби и критика, па је аутор одлучио да приреди треће критичко издање. У приређивању је прилично одмакао, нарочито радећи на поређењу разних рукописа *Османа*, али га до смрти није завршио. Тада је Решетару, који је Керблеру, по његовим речима, „прокушаним савјетима уопће највише помогао“ 1931. године поверено да прегледа заостали рукопис Керблеровог издања и приреди ново.

У новом издању објављени су Гундулићева биографија, описи рукописа и издања свих Гундулићевих дела, драме *Аријадна*, *Прозерпина*, *Дубравка*, *Дијана*, *Армида*, препев псалама, *Сузе сина размејиноја*, *Осман* и још неколико песама. У додатку су објављене све четири допуне *Османа*, Соркочевећева, Златарићева, из будимског издања и Мажуранићева, као и неколико других прилога за које је Решетар иначе мислио да их треба изоставити. Новину је представљао

додатак Решетаров о редакцијама и рукописима Гундулићевог „Османа“.

У предговору трећег издања,³⁵ Решетар је назначио које је измене вршио у Керблеровом тексту. Измене су се делом односиле на фактографске исправке везане за нека Гундулићу приписивана дела (*У смрти Марије Каландрице*, превод два певања *Јерусолима ослобођена*, за која је већ раније утврдио да не припада Гундулићу). Доста је интервенција било у тексту *Османа*, будући да је постојање великог броја преписа, са разним изменама, додацима и понављањима, често стављало приређивача пред тешке проблеме за коју се варијанту одредити („од варијанти [...] ја сам узимао у текст ону за коју сам ја, ма с којег разлога, мислио да најбоље одговара оригиналном тексту, па у томе погледу често одступам од Керблерова текста“). Унео је низ ортографских исправки и додатне белешке у коментаре. На крају је нагласио да за све варијанте узете из разних рукописа и издања „јамачи једино Керблер“, јер би свака накнадна контрола значила приређивање новог издања.

После овога издања Решетар је написао још једну студију о Гундулићу, то јест о главним особинама његовога језика,³⁶ прилог о песмама које су погрешно приписиване Гундулићу³⁷ и један осврт на сва Академијина издања *Османа*. Тиме је коначно завршено треће критичко издање и Решетарово размишљање о Гундулићу и његовим делима, чиме је истовремено заокружен његов вредни рад и на критичким издањима дубровачких писаца.

Критичка издања дубровачких писаца која је Решетар приредио представљају један од највреднијих доприноса филолошким и књижевноисторијским проучавањима и тумачењима дубровачке књижевности.

³³ *Djela Dživa Frana Gundulića, Zagreb, 1919, Slavia II (1923–1924), 138–153.*

³⁴ *Гундулићев „Осман“, Братство XVII (1922), 117–153.*

³⁵ *Djela Diva Frana Gundulića, treće izdanje, za štampu priredio Đuro Kerbler, a pregledao Milan Rešetar, Stari pisci hrvatski IX, treće izdanje, Zagreb, JAZU, 1938. Predgovor pregledavčev, VII–XIII.*

³⁶ *Glavne osobine Gundulićeva jezika, Rad HAZU 272: 123 (1941), 45–66.*

³⁷ *Pjesme pripisivane Gunduliću, Rad HAZU 272: 123 (1941), 45–66.*